

4.

BUNIĆEVA OTMICA KERBERA: KRŠĆANSKA RESEMANTIZACIJA ANTIČKE MITOLOGIJE

[...] Otac je umom – u sinu svom i po sinu –
Stvorio praoblik svega i ù svētôm savezu s njime –
Čovjeka uzvišena, od glave do nogu, te dušu,
Poslije čovjeka djelo izvrsnije òd drugih sviju,
Vrijedno kô ì sav svijet, i u mlâd je zatvorio život,
A gospodaru je svijeta podario slobodnu volju.
Stoga i biramo jednog od dvaju genija: jedan
K zvijezdama kazuje put, a drugi k mračnomu Orku.
Bog nas je, previšnjih dvora gospodar, podložio ùz tō
Usudu: usud nas tjera na svaki čin u životu,
Ali nam narav ni volju ne vuče za cijeloga vijeka
Nà silu: genija svog bez prisile slijedimo sami.
[...]

Ali kad crna nas smrt od udova rastavi naših,
Teška i bezbožna djela prekò voljē prate nas naše,
Ostaju nà nama grijesi što opak ih počini život.

(*Otmica Kerbera*, III, 6–17, 21–23)¹

De raptu Cerberi Dubrovčanina Jakova Bunića (1469–1534) u hrvatskoj je književnoj povijesti važna zbog nekoliko činjenica. To je najstariji ep hrvatske književnosti, prvo je izdanje objavljeno oko 1490. u Rimu, prvo je veće tiskano humanističko djelo hrvatske književnosti i jedini sačuvani hrvatski humanistički ep mitološke tematike.² Oprema drugog izdanja (Rim 1526) donosi bitne paratekstualne promjene, kao što su naslov, posveta i popratni tekstovi. Upravo te autorske intervencije eksplicitnije otvaraju pitanje recepcije Bunićeva epilija i njegova smještanja u kontekst alegorije putovanja. Prvo

¹ Jakov Bunić Dubrovčanin, *Otmica Kerbera, Kristov život i djela* (odabrani ulomci), prir. Branimir Glavičić, Zagreb 1978. Citate donosim prema tom izdanju.

² Prva je verzija još dva puta pretiskana u Baselu (1538. i 1544), uz epitome Ovidijevih *Metamorfoza*, a postoji i nekoliko renesansnih prijepisa. Prema otkrićima Nevena Jovanovića, jedan je prijepis izradio njemački humanist Johannes Cuspinianus (Johann Spiessheimer, 1473–1529), između proljeća 1491. i ožujka 1492. u Würzburgu. Vidi Neven Jovanović, »Tri rukopisa *De raptu Cerberi* Dubrovčanina Jakova Bunića (1469–1534)«, u: »Croatica et Slavica Iaderna«, II, Zadar 2006, str. 209–215.

izdanje naime nosi natpis *Jacobi Boni Epidaurii Dalmate de raptu Cerberi*, a drugo *Jacobi Boni Racusaei sub figura Herculis Christi praeludium dedicatum Leoni X. Pont. Max.*³

Je li dovoljna autorova uputa da je Herkul kao pobjednik u podzemlju figura Krista kako bismo *Otmicu Kerbera* čitali kao alegorijski ep?⁴ Kakvo čitanje, zapravo, traži humanistički ep s mitološkom tematikom? Za cjelovitiji je odgovor, dakako, djelo potrebno staviti u kontekst humanističkoga preispisivanja mitološke tematike i promotriti načine rekonstruiranja svijeta antičke kulture kao idealnog društva u humanističkoj viziji. Alegoričko značenje *Otmice Kerbera* nameće pitanje značenja alegorije u humanističkom epu i Bunićeva mjesta u dugoj, neobično snažnoj tradiciji alegorijske interpretacije.

Bunićev epilij ima 1006 heksametara i sastoji se od triju pjevanja naslovljenih po imenima mitskih Harita, božica dražesti i ljepote: *Aglaia*, *Thalia*, *Euphrosyna*. Središnja je okosnica djela Herkulov silazak u podzemlje jer odande Euristeju mora dovesti Plutonova psa Kerbera. U prvom pjevanju Herkul u svijetu mrtvih na obali Aheronta susreće dječaka Hilu, svojeg otegotog ljubavnika. Hila opsežno pripovijeda Herkulu (I, 80–II, 55) svoje doživljaje i svoju pogibiju tijekom okršaja morskih čudovišta u podmorskom carstvu. U drugom pjevanju Haront prevozi Herkula preko Aheronta i priča mu o Orfejevu silasku u podzemlje (II, 71–139). Herkul svladava paklenog psa Kerbera, čuvarica Megera podiže strašnu buku, te Belona šalje u boj vojsku demona s ognjenim mačevima (II, 227–250). Prije bitke Piritoj obavještava Herkula o Tezejevu zarobljeništvu u Hadu i opisuje mu devet krugova podzemlja (II, 267–330). U trećem pjevanju Herkul ispituje Piritoja o mukama u podzemlju, a Piritoj mu odgovara kozmološkim tumačenjem o bogu koji je stvorio cijeli svemir i čovjeka na svoju priliku davši mu za pratnju dva duha (*manes*): jedan mu pokazuje put k zvijezdama, a drugi vodi u mračno podzemlje, potom mu pripovijeda o dolasku Sina Božjega koji će spasiti ljudski rod od vječne kazne, on je ujedno i sudac mrtvih (III, 1–54). U dvoboju s Plutonom, bogom podzemlja, Herkul povrh Kerbera dobiva i Tezeja (III, 115–271), samo da što prije ode. Izbavivši Tezeja, Herkul se vraća u gornji svijet te zahvaljuje ocu Jupiteru što mu je dao snagu da nadjača podzemno carstvo (III, 272–293).

³ Detaljnije razlike između prvotiska i drugog izdanja donosi Đuro Körbler, »Jakov Bunić Dubrovčanin, latinski pjesnik (1469–1534)«, u: »Rad JAZU«, knjiga 180, Zagreb 1910, str. 58–145. O srednjoj fazi teksta Bunićeva epilija vidi Neven Jovanović, »Tri rukopisa *De raptu Cerberi*«.

⁴ Problemom alegorije u Bunićevu epu bave se Đuro Körbler, »Jakov Bunić Dubrovčanin, latinski pjesnik (1469–1534)«, Darko Novaković, »Bunićeva *Otmica Kerbera* – Podrijetlo priče, podrijetlo alegorije«, u: *Dani hvarskog kazališta*, sv. XVII, Hrvatski humanizam, Dubrovnik i dalmatinske komune, Split 1991, str. 81–106; Dunja Fališevac, »Prva hrvatska polemika o epu: *De raptu Cerberi* Jakova Bunića i *Dialogus de laudibus Herculis* Marka Marulića«, u: *Kaliopin vrt. Studije o hrvatskoj epici*, Split 1997, str. 41–51.

Iz kratkoga je sadržaja razvidna isprepletenost mitoloških i kršćanskih elemenata te njihova analogija pobliže osvjetljuje razloge Bunićeva odabira Herkula za glavnoga junaka svoga djela i putovanje antičkog junaka u podzemlje kao dominantni konstitutivni element epske strukture. Prema Körblerovu čitanju *Otmice Kerbera* moguće je da je Bunić od početka bio svjestan stanovite analogije između Herkulova i Kristova silaska u podzemlje, no smatra kako je riječ tek o neuspjeloj alegoriji kojoj autoalegoreza ne uspijeva osigurati prefiguracijska značenja.⁵ Ukratko, prvo je izdanje tek doslovna priča iz antičkog mita, a drugo izdanje eksplicitnim pozivom na alegorezu nasilno mijenja svoj referencijalni okvir, ali time ne dobiva utemeljenu alegorijsku recepciju. Autorova intencija dakle nije dovoljna za alegorijsku interpretaciju ako je izostala alegorija u samoj kompoziciji. Ili riječima A. Zlatar, u Bunićevu djelu alegorijski postav »nije upisan u tekst, već stoji jedino kao naznaka u podnaslovu, kao svojevrsno uputstvo za razumijevanje i čitanje.«⁶

Odgovor na dilemu alegoričnost ili nealegoričnost jedinoga hrvatskog humanističkog mitološkog epa međutim znatno je složeniji, te ga Darko Novaković traži odgonetanjem tradicijske vertikale i intertekstualnih dimenzija.⁷ Tako nalazi da je na Bunićevo oblikovanje antičke građe vjerojatno najpresudnije utjecao Boccaccio svojim *Rodoslovljem poganskih bogova* (*Genealogie deorum gentilium libri*) u kojem, kao što smo vidjeli u teorijskim uvodima, upućuje na traganje za dubljim smislovima mitoloških priča, i često primjenjuje tetradu srednjovjekovne egzegeze. Humanističko zagovaranje alegorije kao hermeneutičkog postupka služi dvojakoj svrsi: tvrdnja o nedoslovnom značenju krunska je obrana pjesništva, i k tome jedino pouzdano opravdanje koje pjesnik-kršćanin može ponuditi kao razlog za proučavanje i književno rekreiranje antičkih mitova. Unutar humanističke epske prakse prije Bunića, prema Novakoviću, mogu se izlučiti tri struje: jedna se svodi na stihovanu parafrazu Evanđelja; druga zagovara kronikalni pripovjedni model, bez natruha poganstva; treća struja kombinira tipološku egzegezu Biblije s tradicijom alegorijskoga čitanja Vergilija.⁸ *Poemetto mitologico* kakva je *Otmica Kerbera*, nije se mogao »koncipirati drugačije nego kao alegorijski spjev«, ustvrđuje Novaković.⁹

⁵ Đuro Körbler, »Jakov Bunić Dubrovčanin, latinski pjesnik (1469–1534)«, str. 101–106.

⁶ Andrea Zlatar, »*Sacra poesis*: vrsna pripadnost Marulićeve *Davidijade*«, u: »Mogućnosti«, br. 7–8, Split 1990, str. 754–780, citat na str. 769.

⁷ Darko Novaković, »Bunićeva *Otmica Kerbera* – Podrijetlo priče, podrijetlo alegorije«.

⁸ Ibid., str. 100–101.

⁹ Ibid., str. 101.

U prilog tome da Buniću od početka bijaše alegorija na umu govore korijeni figuralne jednadžbe Herkula i Krista, povijest je njihova religioznog i književnog prisposobljavanja stara gotovo koliko i samo kršćanstvo.¹⁰ Ozbiljniju književnu potvrdu Herkulove potpune prilagođenosti kršćanskom svjetonazoru predstavlja traktat *O Herkulovim zadacima* (*De laboribus Herculis*) poznatog humanista, pravnika i firentinskog kancelara Coluccia Salutatia (1331–1406). Sudeći prema argumentima koje navode Darko Novaković i Dunja Fališevac, to je djelo moglo biti uzorom Bunićeve prefiguracije Herkulova lika. Salutati je Herkulu naime izborio status pravog epskog humanističkog junaka »koji u sebi sažima i tradicionalni ideal antičkog epskog junaka« (resi ga fizička snaga, hrabrost, utjecaj na sudbinu), ali i »novi, kristijanizirani ideal epskog junaka koji se bori protiv zla« i koji je predodređen da »alegorizira dušu koja je na se 'navukla' tijelo i tako spasila čovječanstvo«. ¹¹ U posvemašnjoj alegorezi koju nudi Salutati, svaka je pojednost mita o Herkulu kristijanizirana i ima svoje skriveno značenje: »Herkul je zapravo duša, a podzemni je svijet ljudsko tijelo u koje duša prisilno silazi; troglavi pas Kerber alegorija je trostruke žudnje tijela – žudnje za hranom, pićem i snom; vozar Haront utjelovljenje je slobodne volje«, dok je prava priroda dječaka Hile (od grč. *hýlē* – tvar) »personifikacija prirodoznanstvenog istraživanja« itd.¹²

U kontekstu kršćanske reinterpretacije antičke mitologije i jednadžbi Herkul je Krist, Hila ljudska put, Tezej oslobođena duša, Bunićev epilij podrazumijeva alegorijsko tumačenje te iziskuje primjenu prefiguracijskog modela kojim se prikazani mitološki događaji i likovi stavljaju u analogiju s Kristom. Alegorijski se ključ jasno otkriva u trećem pjevanju, kako u Piritijevoj kozmologiji, opisu Krista, spasitelja čovječanstva i suca mrtvih, tako i u opisu Plutonove vojske, u kojoj se, među ostalima, nalaze pali anđeo Satana Lucifer i biblijski zlodusi Levijatan, Mamona, Belijal, Behemot.¹³ Kršćanska je orijentacija Bunićeva epilija očita i iz stihova citiranih na početku analize, kao i iz njihova nastavka:

¹⁰ Novaković donosi kratak historijat te važne pogansko-kršćanske analogije (Darko Novaković, »Bunićeva *Otmica Kerbera* – Podrijetlo priče, podrijetlo alegorije«, str. 95–101). Herkulov se lik vrlo rano počeo konstituirati kao ideal epskog junaka te je postao temeljem mnogih alegoričkih tumačenja. Dragocjene podatke o Herkulovoj sudbini u europskoj književnosti srednjovjekovlja i humanizma nudi i Dunja Fališevac, »Prva hrvatska polemika o epu«, str. 42–44.

¹¹ Dunja Fališevac, »Prva hrvatska polemika o epu«, str. 42–43.

¹² Colucii Salutati, *De laboribus Herculis* 4, 2, 1–8 i 3, 16, 12, citirano prema Darko Novaković op. cit., str. 98.

¹³ Na to upućuje i Neven Jovanović, »*Otmica Kerbera*«, u: *Leksikon hrvatske književnosti – Djela*, Zagreb 2008, str. 563–564.

Nije ovo božanstvo nijednom plemenu znano:
 To je svemoguć Bog i porod vječnoga oca –
 Najveći, spas čovječanstva, koj' dragovoljno će primit',
 Okrivljen, tjelesnu smrt da time podari život
 Pucima umjesto smrti. Kô pobjednik, pravednom krvlju
 Vječne će ukinut' kazne za grijeha praoca našeg.
 (III, 31–36)

No alegorijski je smisao, napominje Dunja Fališevac, koncentriran jedino oko »motiva Herkulova silaska u podzemlje: jedino taj motiv može izdržati usporedbu s Kristovim silaskom u limb«, te zaključuje kako je Bunićeva *Otmica*, prema tome što joj se alegorički smisao temelji na usporedbi Herkul – Krist, »prvenstveno alegorija lika, manje alegorija cjelokupnog fabularnog tijeka epa«. ¹⁴

Kritika na račun Bunićeve alegorije svodi se na »djelomičnost«, odnosno na tvrdnju da alegorija nije »potpuna« jer se ne mogu sve fabularne linije i svi motivi podvrgnuti alegorijskom tumačenju. Na takav prigovor Novaković odgovara kako je bit prefiguracije da osigura »alegorijsku jednadžbu *središnjeg događaja* obiju priča, ali ne i njihovu podudarnost u svakoj pojedinosti«, te da je »totalna alegorija zamisliva samo kao konstrukt« nevelika opsega. ¹⁵ Prefiguracijski se alegorijski model naime temelji na figuralnom razumijevanju povijesti, ali se uspostavljanjem međusobnih relacija između osoba ili događaja ne dovodi u pitanje njihova povijesna zasebnost, nego se pretpostavlja njihova dvoznačnost.

Ipak, čini se da kršćanska alegorijska tradicija mita o Herkulu nije bila dovoljno eksplicitna, samome je Buniću u drugom izdanju bilo osobito važno da se ep čita kao alegorija kršćanske povijesti. Alegoričnost je tako dodatno istaknuta mijenjanjem naslova u izdanju iz 1526, kada epilij postaje *Jakova Bunića Dubrovčanina Kristova praslika u Herkulovu liku (Iakobi Boni Racusaei sub figura Herculis Christi praeludium)*, te objašnjenjima u popratnim tekstovima uz to izdanje (Bunićev epigram čitatelju, nova posvetna pjesma, prvi pohvalni epigram Jeronima Kalva). Razloge tih promjena i naglašavanja alegorijske interpretacije epa Dunja Fališevac dovodi u vezu s pojavom Marulićeva *Dijaloga o Herkulu koga su nadvisili Kristovi štovatelji (Dialogus de laudibus Hercule a Christicolis superato, 1524)*. ¹⁶ U tom dijalogu Pjesnik i Bogoslov ra-

¹⁴ Dunja Fališevac, »Prva hrvatska polemika o epu«, str. 45.

¹⁵ Darko Novaković, »Bunićeva *Otmica Kerbera* – Podrijetlo priče, podrijetlo alegorije«, str. 102.

¹⁶ Marulića je možda na pisanje dijaloga potaknulo prvo izdanje *Otmice Kerbera*, koje je imao u svojoj knjižnici i čiji verbalni odjeci postoje u *Davidijadi*; sa svoje strane, *Dijalog o Herkulu* možda je naveo Bunića da eksplicitnije istakne kršćansku orijentaciju svojeg epilija u drugom izdanju, pretpostavlja Dunja Fališevac. Ako je tome tako, onda je riječ o prvoj hrvatskoj književnoj i ide-

spravljaaju o značenju Herkulova lika. Iz Pjesnikove je apologije razvidno da je Herkul oličenje idealnog epskog junaka u humanizmu, a kao najveći njegov podvig slavi se upravo otmica Kerbera. Bogoslov izriče, na tragu Platonovih prigovora pjesništvu,¹⁷ nepovjerenje u istinitost mitoloških priča i nudi aktualizaciju u svjetlu alegorijskih implikacija za konkretnu (kršćansku) zajednicu kojoj bi epsko djelo trebalo ponuditi duhovne smislove i konkretno moralno značenje. Marulićev Bogoslov odgoneta što zapravo znači sići u podzemlje:

Osim toga, sići u podzemlje i na gornji svijet izvući troglavoga Kerbera pa ga pokazati ljudima – sve je to samo priča, a naši to čine bolje i istinitije od Herkula. Jer što znači sići u podzemni svijet ako li ne predočiti sebi kazne osuđenih (na pakao) koje se nikada neće završiti? Što znači troždreloga Kerbera izvući iz bezdana i predočiti ga ljudima ako li ne nadvladati đavoljeve kušnje i čestito živjeti, biti drugima za primjer da bi se na dobro usmjerili i od poroka prešli na kreposti? A Kerber je troždrela zato što se đavao trudi da nas na jedan od tri načina uništi: vara nas naime ili nagovaranjem ili laskanjem ili strašenjem. Tvoj je dakle Herkul, pjesniče, svezao Kerbera, a naši, što je znatnije, vežu samoga đavla te svojim životom i vladanjem uče kako ga treba vezati.¹⁸

U navedenom je citatu problematičan doslovni sloj mitološke priče, njemu Bogoslov odriče istinitost, prva razina teksta (*historia*) nije dovoljno dobra u odnosu na jezgru (*sensus spiritualis*) koju treba ponuditi. Marulićev alegorijski pripovjedni model uspostavlja značenjske jednadžbe: Herkul – kršćanin, Kerber – đavao, koje funkcioniraju komparacijski: prednost se daje isključivo moralnom/tropološkom smislu. Time nije stavljen u pitanje prefiguracijski model Bunićeva Herkula, ni alegorijska upisanost u njegov prvotisak, upitan je isključivo izbor junaka epa i opravdanost usporedbe silaska Herkula u podzemlje i hvatanje psa Kerbera sa silaskom Krista u limb i oslobađanje pravednika.¹⁹ Naime, kako Charles Béné objašnjava, sudbina mita o Herkulu

ološkoj polemici koja je »požnjela stanovit uspjeh i ponešto izmijenila dalji tijek hrvatske epske književnosti«, zaključuje autorica (Dunja Fališevac, op. cit., str. 49). Drugo naime Bunićevo djelo – *De vita et gestis Christi* – pripada biblijskoj epici, kao i većina hrvatskih humanističkih epova, i posve je u skladu s naputcima Marulićeva *Dijaloga*.

¹⁷ Nije nevažno spomenuti da Marulić prijatelju Tomi Nigeru, kojemu je i posvetio *Dijalog o Herkulu*, u oporuci ostavlja Platonova djela u Ficinovu prijevodu. Jednako je važno primijetiti da je Marulićevo uvjeravanje moralnom alegorijom na tragu Erazma, koji je u posveti Tomi Nigeru dobio mjesto autoriteta.

¹⁸ Marko Marulić, *Dijalog o Herkulu*, prev. Branimir Glavičić, u: *Duhom do zvijezda*, prir. Bratislav Lučin, Zagreb 2001, str. 345–382, citat na str. 368.

¹⁹ Prefiguracijski model upotrebljava i Marulić u *Davidijadi*. No dok Buniću Herkul predstavlja figuru Krista, u *Davidijadi* je ta uloga povjerena Davidu – »kršćanskom Herkulu«, što je u skladu s Dantevim relacijama u *De monarchia* (2,9). Marulićev izbor Davida i Bunićev izbor Herkula predstavljaju dvije sinkrono nazočne alegorijske tradicije – obje razvijene u srednjovjekovlju i obje imaju jak utjecaj u humanizmu i renesansi. Bunić je na tragu kršćansko-filozofske reinterpretacije antičke baštine, dok se Marulić oslanja na tipološku egzegezu Biblije.

u povijesti kršćanstva vrlo je složen problem: *De raptu Cerberi* Jakova Bunića predstavlja onu tendenciju koja kristijaniziranoga Herkula prihvaća, dok je *Dialogus de laudibus Hercule a Christicolis superato* Marka Marulića primjer otpora usporedbi Herkulovih djela s Kristovim životom.²⁰ Odbacivanjem te usporedbe Marulić se priklanja patrističkoj tradiciji, te preuzima argumente radikalnoga osporavanja vrijednosti Herkulova junaštva u odnosu na djela običnoga kršćanina što su ih već u prvim stoljećima kršćanstva artikuli-rali Origen, Augustin i posebice Laktancije.²¹ Literarni program za kakav se Marulićev Bogoslov zalaže mora biti religiozno-poučan i mora posve eksplicitno prenositi kršćanske moralne vrijednosti, a tome *Otmica Kerbera* ne udovoljava. Ogoljavanjem autorove intencije paratekstualnim intervencijama koje donosi izdanje iz 1526. ti su uvjeti djelomično ostvareni, poglavito na generičkom planu: mitološko-junački alegorijski ep postaje religiozno-kršćanski alegorijski ep. Eksplicitnom je alegorizacijom ep kristijaniziran, dodijeljen mu je »moralno-etički i poučni karakter«, kako zaključuje Dunja Fališevac.²²

Alegorijsko putovanje Bunićeva prvog izdanja traži poznavanje tradicije kršćanske reinterpretacije antičkog mita i ulaganje napora da bi se otkrila skrivena značenja te u prvom planu nudi doslovni sloj (priču o epskom putniku u podzemlje). U drugom je izdanju naglašena prefigurirana razina (epski je putnik zapravo Krist koji silazi u pakao, odnosno duša koja na se »navlači« tijelo da bi spasila čovječanstvo), mitološka priča dobiva tek funkciju »ljuštare« koja obavija »skrivenu jezgru« te je otklon od doslovnosti znatno naglašeniji. Bunićevim je poetičkim izborom alegorija putovanja dobila važno mjesto na početku hrvatske novolatinske epike, te ujedno otvorila pitanje pristupa složenosti preispisivanja i resemantizacije antičke mitologije u tekstovima humanista.

²⁰ Charles Béné, »Herkul, figura Krista u hrvatskoj renesansnoj književnosti«, u: »Colloquia Maruliana«, sv. 3, Split 1994, str. 150–155.

²¹ Usp. *ibid.*, str. 153–155.

²² Dunja Fališevac, »Prva hrvatska polemika o epu«, str. 51.